

III.

A vallás alapelemei.

(Egyházi beszéd.)

Más fundamentumot senki sem vehet azon kívül, a mely egyszer vettetett, mely a Jézus Krisztus. 1. Kor. 3, 11.

Midőn az egymást elnyelő évszázak, avagy csak évtizedek történetén is az ember, k. a! olykor-olykor végig tekint, a sok figyelmet érdemlő dolog között, mik e szemlélődés közben feltűnnek, lehetetlen észre nem vennünk azt is: hogy mily rövid ideig tartó és gyorsan változó mindaz, mit e földön az emberek alkotnak. Lám, a birodalmak, melyeknek hatalmát egykor a félvilág rettegte, lassanként semmivé lettek, vagy oly tehetetlen állapotra jutottak, hogy — a mint mondani szokás — most a légynek sem árthatnak, s egykor hasonló sors fogja érni azokat is, a melyek most a dolgok folyásának irányt adnak; mert eljő, bizonyosan eljő az idő ezekre nézve is, hogy nem marad fenn belőlök egyéb, egy pár levélnél, melyet az iskolás gyermekek játékból majd kiszakitnak könyveikből. A törvények, melyeknek szerkesztésében hivatottak és hivatlanok annyit fáradoznak, melyeket avval a reménnyel alkotnak az emberek, hogy egy néhány nemzedéket kiszolgálják, néha még életbe sem léptethetnek s már is elavultak, használhatatlanokká lettek: éppen mint az öltözékek, melyeket nagy költséggel ma megkészítettünk, s holnap már azon vesszük észre magunkat, hogy kimentek divatból. Az uralkodó eszmék, melyekért egyik korszak nyugalalmát, vagyonát s életét is kész feláldozni, a másikban nem találunk egyetlen pártolót; mert mint az emberek, idővel ezek is megváltoznak. És ez így van egyebekre nézve is, annyira, hogy mindezeket elgondolva, önkéntelenül az ember ajkára jönnek a bölcs prédikátornak eme szavai: Micsoda haszna vagyon az embernek minden ő munkájában, melylyel munkálkodik a nap alatt! egyik nemzetség elmegyén és a má-

sik eljő. ¹⁾ Igen, egyik nemzettség elmegyén, és a másik eljő, s mint a gyermek szülői halálával az örökséget számba veszi, s aztán saját kénye-kedve szerint rendezi, neveli vagy fogyasztja, használja vagy prédálja: ugy az egymást felváltó nemzettségek is tetzsésők szerint elbánnak mindennel, a mit jóban és roszbán örökölték, s a mint már ez a természetes joggal való élés s ebből kifejtett munkásság valamelyik nemzettségben nagyobb, élénkebb, vagy a kortól magától kierőszakoltabb: ugy azon korszak mozgalma is jelentékenyebb.

Ily jelentékeny mozgalmak közepette élünk mi is, k. ai! A politikát s ezzel összeköttetésben lévő változásokat: nemzeti és polgári viszonyokat, köz- és magányjogi kérdéseket, melyekre nézve — ha szabad magamat így kifejezni — a dolgok fenekestől felforgatva látszanak lenni, mint ide nem tartozókat, nem is említve, a vallás terén is oly mozgalmak mutatkoznak, a melyeket lehetetlen észre nem vennünk. A biblia, ez a megbecsülhetetlen drága kincs, melyet a vallásos közönyösség már-már felejdékenységre temetett, s a hitelenség becsét vesztettnek kiábált, ismét magára vonta az emberek figyelmét, ismét a vizsgálódás és tanulmányozás tárgya lett, mi által a benne foglalt tények és azokhoz ragadt emberi gyarlóságok egymástól idővel elválván, mint a gyémánt csiszolás után: a biblia is annál fényesebb és ragyogóbb marad. A hitcikkelyek, melyeket az egyház hiveinek ilyen vagy amolyan formában tanít, napról napra vesztik merevségöket, mi által a lélek szabad mozgása meg volt akadályozva, s hova-tovább mind több pártolót nyer az a meggyőződés, hogy a vallás nem bevégezett dolog, hanem élő valami, a minek fejlődése, haladása van, hogy a mily mértékben bennünk és körülöttünk minden tökéletesedik, abban a mértékben kell a vallásnak is folyvást tökéletesedni; szóval érezni kezdik az emberek, mit az apostol régen megmondott: A betű megöl a lélek pedig megelevenít, ²⁾ s ebből kiindulva, ném csak várják, hanem a józan ész fáklyáját igénybe véve, minden igyekezetöket ráfordítják, hogy megtalálják: A z új eget és új földet, melyekben az igazság lakozik. ³⁾

De ha már rámutattam a vallási mozgalmakra, nem tehetem, k. ai! hogy ne érintsem azt a pontot, mely ezekre a mozgalmakra nézve — mondhatni — a forduló pont. Értem a Jézus Krisztus

1) Préd. 1, 3, 4. — 2) 2. Kor. 3, 6. — 3) 2. Pét. 3, 13.

személyét s élettörténetét illetőleg kifejlett irodalmi munkásságot. Mekkora változás! Imé a miért csak három évszázzal ezelőtt is az embereket száműzték és máglyára hurczolták, vagy mint Dávid Ferenczet örökös fogságra ítélték, azt, sőt annál jóval többet most bántatlanul lehet hirdetni, s hirdetik is országról országra. Igen, most szabadon hirdetik, hogy a Jézus Krisztus nem testben megjelent s égből alászállott Isten, hanem e földön született s születése előtt nem létezett ember volt; hogy ő halálával nem a mi bűneinket törölte el, hanem tudományának igazságát pecsételte meg; hogy az ő tisztelete nem Isten gyanánt való inadásában, hanem példájának követésében áll, s a mennyiben már ezeknek az elveknek a keresztények mindenik vallásfelekezetében meg vannak a magok apostolaik, a mennyiben úgy látszik, hogy azok a nagy közönségnél sem találnak ellenszenvre, csak örvendentünk lehet, hogy a vallásfelekezetek közti különbségek kevesednek, s csak őszinte jó akarat s nyíltság kell hozzá, hogy az egy a kol és egy pásztor magasztos eszméje valosuljon.

De ne csináljunk ily nagy szárnyakat a reménynek, hiszen az is meg van írva: Szükség meghasonlásoknak lenni, ¹⁾ s imé ezt azok közt is feltaláljuk, a kik Jézust csak embernek tartják, midőn ezek közül némelyek benne gyarlóságokat is keresnek és találnak, mások ellenben Jézust úgy állítják az emberek eleibe, mint a ki minden gyarlóságtól ment, tökéletes ember volt. Melyik nézet a helyesebb? azt vitatni itt nem akarom; de abból a meggyőződésből indulva ki, hogy kell lenni — ugyszólva — egy erkölcsi mintaképnek, melyet az ember megközelíteni, sőt utolérni igyekezzék, így szólok ama századossal: Bizony ez ember igaz vala, ²⁾ s azt tanítom, mit az apostol tanított kolossébeli híveinek: Tetszett az Atyának, hogy minden teljesség ő benne laknék. ³⁾

Igen k. ai! a Jézus Krisztus ember, de e földön erkölcsi tökéletességet ért ember volt. Ezt bizonyítja az ő egész élete, emberekkel való bánásmódja, lelki emelkedettsége, józan gondolkozása, nemes szive. Ezt bizonyítja mindenek felett az ő tudománya, melyen a keresztény vallás alapszik, s a melyről a szent leczke azt mondja: Más fundamentumot senki nem vethet azon kívül, a mely egyszer vettetett, mely a Jézus Krisztus.

1) 1. Kor. 11, 19. — 2) Luk. 23, 47. — 3) Kol. 1, 19.

Nem kétlem k. ai! hogy az előre bocsátottak után kissé különösen hangzik a felvett szent leczke; mert hiszen ha minden változó, hogy lehessen mégis valamiről állandosságot tenni fel. Azonban ne feledjétek el, hogy itt nem ez vagy ama vallásról, hanem azoknak csak fundamentumáról van szó, s hogy ez éppen mint a föld, ha a rajta levő dolgok változnak is, maga megmarad, arról meggyőződhetünk, ha sikerül kimutatni azt: hogy ezt a fundamentumot, azaz: a Jézus tudományát, a lélek oly tehetségei alkotják, a melyek az emberben mindig meg lesznek. Mihez képest jelen beszédem célja az: hogy az emberi lélek főbb tehetségeit tárgyalván, a szent leczke szavainak igazságát bebizonyítsam; a mit míg megtennék, legyetek kérlek az óra komolyságához és a tárgy fontosságához illő béketűréssel és figyelemmel.

I. A lélek tehetségei között első helyre teszem k. ai! az értelmet, az okosságot, mely az embert a föld más teremtményeitől leginkább megkülönbözteti, s azok felett neki kitünő állást és méltóságot ad. Lám a kis gyermek a bölcsőben s az édes anyai keblen már figyelmet tanusít a körülte történő dolgok iránt, s ha beszélni kezd, nincs vége hossza a kérdezősködéseknek, melyek által magának mindenről megfogást akar szerezni. Az ifju természeténél fogva tudni vágy mindent, s ha csak el nem ferdült egy vagy más ok miatt, mohó szomjjal keresi fel a tudomány forrásait. A meglett kora, a gyermek és ifju korban szerzett ismeretekkel, tovább buvárkodik, kutat és vizsgálódik, tapasztalataihoz tapasztalatokat, ismereteihez ismereteket gyűjt, s azokat a mivélődés tovább fejlesztésére használja. Általában mindnyájan több meg több világosságra törekszünk, a mi legcsalhatatlanabb bizonyítéka értelmi tehetségünknek, s ha néha irányt tévesztve a valódi világosság helyett álfény után futunk, ez a tévedés is azt mutatja, hogy ösztönszerűleg a világosságot szeretjük.

Igaz ugyan, hogy a tudás határa ránk nézve felette korlátolt, s bár mi legyen az, a minek megismerésére, kikutatására magunkat ráadjuk, értelmünk hamar véget ér; egy fűszál, egy kis virág elég arra, hogy meggyőzzenek, mily kevésbé lehet behatolni azokba a titkokba, melyeknek megfejtése előttünk nem csekély érdekekkel birna. Azonban csudálatos! e tény nem hogy csökkentené, sőt még neveli a tudás vágyát, úgy hogy a tapasztalat szerint, mint bá-

nyász a föld gyomrában lévő aranyat: a tudás körében mi is annál nagyobb szorgalommal keressük az igazságot, mentől inkább el van rejtve.

Innen van k. ai! hogy az emberek eleitől fogva nagy súlyt fektettek az Istennek is, mint legfőbb lénynek, megismerésére vagy meghatározására; mert hogy lenni kell egy fő valónak — vagy ha úgy tetszik nevezni — egy fő erőnek, ki e világot teremtette, fenntartja és igazgatja, arról józanon talán soha senki sem kételkedett, s ha felteszem most, midőn úgy látszik, mintha általában véve csakugyan vallástalanabbak lennének az emberek, egyet a lehető legvallástalanabbak közül megkérdeznénk, hogy kezét szívére téve vallja meg őszintén: nem hisz-e semmi magasabb erőt annál, a melyet ő magában isteninek nevez? merem állítani, hogy nem felelne nemmel; mert végre is nagy önhittség kellene ahhoz, hogy az ember e roppant világegyetemben magát tartsa a legnagyobbnak és legfőbbnek, holott nincs hatalma: hogy egy fejér vagy fekete hajszálat teremtsen. ¹⁾

A különbség tehát csak abban a felfogásban állhat, melyet különböző emberek különböző időkben az Istenről alkottak, mely szerint ezt a fő erőt most egyben, majd másban, most a napban és csillagokban, majd a tenger hullámaiban és a szélvész romboló hatalmában, majd ismét hasznos és veszélyes állatokban, nagy befolyású és közhasznú emberekben keresték. S ez a különbség a mellett hogy bámulásra méltó, egyszersmind tanuságos is; mert az Istenről való felfogásban gyökerezik néha 'egész népek és korszakok szép vagy rút, jó vagy rossz, követésre méltó vagy ellen-szenvet támasztó jelleme. A zsidó nép — például — mely hajdan az Istent csak saját nemzete Istenének hirdette, s magát az Isten választott népének tekintette, e felfogásból kifolyólag más nemzetek iránt lenéző s türelmetlen volt; a vallási üldözések, melyek oly véres nyomokat hagytak hátra magok után az egyházi történelemben, s a melyekre lehetetlen lelki fájdalom nélkül gondolni, mind az Istenről való helytelen felfogásból származtak, s ha korunknak az anyagiakban való elmerülését, a fény és pompa utáni kapkodását, vizsgáljuk, annak is abban találhatjuk leghelyesebb magyarázatát, mert az emberek nagy része hajlandó az anyagot tartani legfőbbnek.

Ily fontos, az életre s az emberek cselekedeteire is egyaránt

1) Mát. 5, 36.

kiható lévén az Isten lényének meghatározása, igen természetes, hogy azt a Jézus sem mellőzhette el, s több nehéz kérdésekkel együtt ezt is megfejtette, még pedig oly bölcseséggel, a minővel csak ő birt, ki ezt mondhatá magáról: Én vagyok a világnak ama világossága. ¹⁾ Avagy nem bölcsesség, nem a legmélyebb értelem nyilatkozik-e eme szavakban: Az Isten lélek és a kik őt imádják, szükség hogy lélekben és igazságban imádják? ²⁾ Én részemről ezt a meghatározást olyannak találok, a melynél szebbet, felségesebbet Istenről adni nem lehet, s éppen ezért lelkem egész meggyőződéséből mondhatom: Más fundamentumot senki sem vethet azon kívül, a mely egyszer vettetett, mely a Jézus Krisztus.

II. A vallás fundamentuma e szerint már az értelem lenne, s méltán, mert az ember okos lény: következőleg szükség, hogy vallása észszerű legyen. Azonban a pusztá értelmen soha valóság fel nem épülhet. Az ember ugyanis, annál a természeti hajlandóságnál fogva, mely szerint mindig többre vágyik, mint a megnyit birhat, mihelyt az értelem, a tiszta tudás határt ér, azonnal a képzelődéshez folyamodik; a képzelődés tehát nem kinövése, hanem eredeti tehetsége a léleknek, s éppen ezért nem gondolok embert, a kinek olykor-olykor ábrándjai, álmai ne lennének. Titeket kérdezlek ai! nem csináltatok-e magatoknak, ha a jelen szomorú volt, szép képeket a jövődőt illetőleg, midőn szerencse, boldogság és jóllét vesz körül; midőn bús sohajtásaitokat vidám hangok, keserű könnyeiteket édes öröm, kínos fájdalomaitokat csendes meglepés váltja fel? Nem biztattátok-e magatokat soha azzal, hogy a mi ma hiányzik, holnap meg lesz, hogy fáradalmaitok jutalma, törekvéseitek sikere el nem marad? Nem jut-e eszetekbe sokszor az is, hogy a mit ez élet megtagad, azt egy másikkal, ennél talán jobb és szebb, megadja, kipótolja, hogy a mit itt el nem értetek, azt ott eléritek? Nem ai! itt e földön, hol vágytól vágyhoz tántorgunk, a száraz tudás ki nem elégít, s a képzelődés nélkül vajmi szánandó, mi szegény lenne állapotunk. Ez adott életet a szép művészeteknek, ebben van ereje a beszédnek, az ékesen szólásnak, és a költészet, mely szívünket a gyönyör édes érzetével árasztja el, mi egyéb, mint a képzelő tehetség játéka?

A minék már a mindennapi életben is ily nagy szerep jutott,

1) Ján. 8, 12. — Ján. 4, 24.

annak a vallásban is helye kell hogy legyen, s van is mindenikben; mert a képzelő tehetség játékát ott találjuk a legrégebb vallásokban, ott a keresztény vallásban is annyira, hogy a bibliával kezében — mondhatni — minden ember, tanult és nem tanult, szerencsés és szerencsétlen, ifju és öreg, egyaránt költő lesz. Igen k. ai! Jézust szintén a képzelő tehetség hatalma hozta érintkezésbe a dolgok ama magasabb rendjével, melyen a lélek elmerengve, felemelkedik e látható világból a láthatatlanba, s a föld szűk határain túl, hol annyi igazságtalanság és hálátlanság van, egy szebb világot keres magának, hol örök béke és igazság honol; ez adott elbeszéléseinek, példáinak és hasonlatainak, melyekkel kortársait tanította, oly ellenállhatlan erőt, hogy azok a figyelmes olvasót ma is elragadják, s igazolván a szentírásnak ama kifejezését: *S o h a e m b e r u g y n e m s z ó l o t t;*¹⁾ az ember önkénytelenül felkiált: *U r a m ! k i h e z m e n n é k , ö r ö k é l e t n e k b e s z é d e v a g y o n t e n á l a d .*²⁾ Ebből származott azaz élő hit, melyről azt mondá tanítványainak: *H o g y h a a n n y i h i t e t e k v o l n a m i n t e g y m u s t á r m a g , e z t m o n d a n á t o k i m e z h e g y e k n e k : m e n j e l i n n e n a m o d a , e l m e n n e é s s e m m i l e h e t e t l e n n e m v o l n a n e k t e k ,*³⁾ mely ötlet az élet minden viszonyai, minden körülményei között magosan tartotta, s valamint a jéruszálemi diadalmenet alkalmával az elbizakodottságtól: úgy a galgothai gyászenetet alkalmával az elcsüggedéstől megoltalmazta; s mivel meg vagyok győződve, hogy bár mennyire haladjon a tudomány, bár mennyit kikutasson az ég és föld törvényeiből a nyughatatlan emberi elme, mégis maradnak titkok, melyeket megfejteni, kimagyarázni számtani bizonyossággal nem lehet: következőleg a vallásban, mely nem csak értelmünket, hanem szivünket is ki kell hogy elégítse, a képzelő tehetség működését kikerülni nem lehet, ismét az apostollal tartok s azt mondom: *M á s f u n d á m e n t u m o t s e n k i n e m v e t h e t a z o n k i v ü l , a m e l y e g y s z e r v e t t e t t , m e l y a J é z u s K r i s z t u s .*

III. De menjünk tovább. Az ember k. ai! nem csak azért él e földön, hogy értelmét mivelje s ezzel az igazat keresse; nem is csak azért, hogy a képzelődéseknek magát átadván a szépre és gyönyörködtetőre tekintsen, hanem midenek felett azért, hogy gyakorolja a jót; más szókkal az ember erkölcsi lény.

1) Ján. 7, 46. — 2) Ján. 6, 68. — 3) Mát. 17, 20.

Az ember erkölcsi lény! oh mily rosszul esik ai! hogy az örömet, melyet ez elnevezés okozhat sziveteknek, meg fogom zavarni, midőn kimondom, hogy ez alatt nem azt értem, hogy minden ember jó, igaz és nemes, hanem csak azt, hogy minden embernek jónak, igaznak és nemesnek, szóval: erkölcsösnek kellene lenni. Valóban annál a tehetségnél fogva, mely egyedül az ember sajátja, mely szerint a jó és rossz, az igaz és nem igaz, a nemes és nem nemes között különbséget tehetünk, s magunkat egyiknek kikerülésére és a másiknak gyakorlására szabadon elhatározhatjuk, jogosan megvárhatnók mindenkitől, hogy rendeltetését betöltse, s nem csak névleg, hanem tényleg is erkölcsi lény legyen. De vajjon így van-e? Feleljen meg én helyettem az élet, ez a nagy piac, hol annyi alakot, annyi szint ölt magára a gonoszság, midőn most az uralkodni vágyás, telhetetlenség és irigység, majd a hizelkedés, rágalom és csalás képében jelenik meg közöttünk; feleljen meg a társadalom, melybe naponta annyi ferde szokás, annyi hiábavalóság lopja be magát, és feleljen meg saját szivünk, a mely talán maga sem ment minden hiu szenvedélytől, minden rossz indulattól, s ezekből származó cselekedetektől.

Meglehet ugyan az is, hogy néha a jó és rossz megválasztásánál akaratunkon kívül hibát követünk el, hogy a rosszat abban a hiszemben tesszük meg, hogy jót cselekszünk; a mi különösen akkor történik meg, mikor vakon követünk másokat, kikben bizalmunk van, s éppen ezért tetteiket nem vizsgáljuk, nem mérlegeljük, hanem csak utánozzuk, hogy beteljék az irás szava: *A kik megvakultak megvakitnak másokat is.*¹⁾

A nélkül már, hogy ez elvből következhető szerencsétlenségeket, polgári és társadalmi bajokat kimutatnám, visszatérek a valáláshoz, s a fennebb mondottakból azt a következtetést hozom ki: hogy a vallásnak szükségképpen tekintetbe kell vennie az ember erkölcsi tehetségeit is, és oly szabályokat kell adnia, a melyeken erkölcsiségünk felépülhessen. S csakugyan a vallásalapítók kivétel nélkül mindnyájan egyszersmind erkölcsitanítók voltak. Innen van a Jézus evangéliumában is az a sok erkölcsi tanítás és parancsolat, melyeknek valódi értékek szerinti méltányolhatására elég legyen ez alkalommal csak egyet említenem, talán a legegyszerűbbet, mindazáltal a legnagyobb horderejűt, melyet ember valaha kigon-

1) Esa. 29, 9.

dolt: Valamit akartok, hogy cselekedjenek az emberek ti veletek, azont cselekedjétek ti is azokkal.¹⁾ E pár tételben bizonyosan a legtisztábban előnkbe van terjesztve az egész erkölcsstan, ennek követésével a legbiztosabban eljuthatunk arra az erkölcsi magaslatra, melyre Jézus utat mutatott, s melyen az embert többé semmi sem választja el az angyaloktól; mindezeknek alapján pedig hiszem és vallom: hogy Más alapot senki sem vethet azon kívül, a mely egyszer vettetett, mely a Jézus Krisztus.

IV. Hátra van még, hogy szóljak k. ai! az emberérzési tehetőségéről, mely a szeretetben éri el legmagasztosabb kifejezését. Szólanom kell pedig erről azért, mert daczára a mindennapi életben tapasztalható önzésnek és hidegségnek, a szeretetet oly természeti tulajdonságnak tartom, a mely tekintve családi, polgári s más hasonló viszonyainkat, tekintve a legkülönbözőbb érdekű emberekkel való érintkezésünket, egyetlen egy szívből sem hiányozhatik; az erkölcsnek pedig egyedül ez adhatja meg az életet és eleveniséget annyira, hogy szeretet nélkül a legszebb cselekedet sem különbömb egy óra vagy bármely más hasonló gép működésénél.

És im itt tűnik ki leginkább a polgári vagy állami és az erkölcsi törvények közt lévő különbség. A mi ugyanis, a polgári törvényeket illeti, az állam nem kíván egyebet, minthogy az alattvalók a §-okat pontosan betöltsék, vagyis a törvény betűinek eleget tegyenek; van-e rá kedvök vagy nincs, önként vagy félelemből teszik-e, az előtte mindegy; az illetőt pedig ha teljesítette, békén hagyja, sőt hűségért talán még meg is jutalmazza. Nem így az erkölcs országában, nem így az erkölcsi törvényekkel! Hiában szegem meg — például — kenyereket az éhezőknek, a szomszédhozónak vizet, a meztelennek ruházatot hiában adok, ha tettem nem tiszta jó indulatból származik; a szűkölködőn meglehet segitettem így is, de magam semmivel sem vagyok boldogabb, szívem semmivel sem nyugodtabb, mint volt az előtt; mert fülembé zúg az irás szava: Isten csak a jó kedvű adakozót szereti!

Ezért már a vallásnak különösen arra kell hatni, hogy ezt a jó indulatot és nemes érzést az emberben felébressze, hogy a midőn kinek-kinek kötelességeit kiszabja, azoknak végrehajtására is a kedvet megszerezze, és óda vigye az embert, hogy kész le-

1) Máté 7, 12.

gyen mindent szeretetből és szeretettel tenni meg; mi nélkül a gyermeki engedelmisség egyenlő a szolgálai félelemmel, a házastársak hűsége pedig egy fokra esik azokkal a szerződvényekkel, melyekben a biztosítékért az embernek mindenét le kell kötni, szóval minden erény elveszti jelentőségét s üres formasággá válik.

Ezt a jó indulatot, nemes érzést és szeretetet kívánta Jézus a keresztény vallás által leginkább felébreszteni, ezért multa ő végtelemül feljül a többi prófétákkal együtt Mózes is, ki parancsolatainak lépten-nyomon fenyegetéssel kívánt érvényt szerezni, s a büntetésben keresett törvényeinek támaszt; míg Jézus parancsolatait csupán a szív nemes érzelmeire, törvényeit a szeretetre fektette. Igen ő nem folyamodott büntetéshez, hanem kegyelmet ígért a bűnösnek is, s az Istent a szeretet Istenének hirdetvén, arra tanított, hogy: Szeressük az Istent teljes szívünkben, teljes elménkben és minden erőnkben, továbbá szeressük felebarátainkat, mint enmagunkat; ¹⁾ a miket elgondolva lehetetlen el nem ismernünk: hogy Más fundamentumot senki sem vethet azon kívül, a mely egyszer vettetett, mely a Jézus Krisztus.

A mondottakból megismervén k. ai! a lélek örök kincseit, az ember értelmi, képzelődési, erkölcsi és érzési tehetségeit; meggyőződvn egyszermind a felől is, hogy a keresztény vallás szintén ezekre a tehetségekre van alapítva, ezzel — úgy gondolom — elértem a czélt, melyet magam eleibe tűztem volt, hogy a szent lecke szavainak igazságát bebizonyítsam.

És ezt ai! — engedjétek meg hozzá tennem — soha sem szükségesebb tudni, mint éppen ily mozgalmas időkben, midőn mint beszédem kezdetén kimutattam, egyebekkel együtt a vallásos eszmék is forrongásban vannak; mert ilyenkor támadnak, — mint Jézus megmondotta volt — a hamis Krisztusok és hamis próféták, és nagy jeleket tesznek ugyannyira, hogy elhitéssék, ha lehetne, a választottakat is. ²⁾

Értsetek meg jól ai! nem a vallás fejlődésének akarom én útját állani, mert megváltoztatva a megváltoztatandókat ide is talál a költő szava: a virágnak megtiltani nem lehet, hanem figyelmeztetni kívánlak azokra, kik a lélek tehetségeit szám-

1) Máté 22, 27, 39. — 2) Máté 24, 24.

ba nem véve, úgyszólván, fundamentum nélkül akarnak vallást alapítani, vagy egyik tehetséget egészen a többiek felébe emelve, úgy járnak, mint az az építőmester járna, a ki a fundamentumot csak kőből, vagy csak mészből, nem pedig együtt minden ahoz tartozókból rakná. Igen; mert hogy egy vallás állandó és boldogító legyen, arra sem az értelmi, sem a képzelődési, sem az erkölcsi, sem az érzési tehetség külön-külön nem elég.

A vallás ugyanis, mely csupán az értelmi tehetségen alapszik, tudománynak, bölcsészeti rendszernek megjár, de vallásnak, melyhez nem csak az észnek, hanem a szívnek is joga van, nem kielégítő; mert megfosztja az életet a mi benne szép, a költszettől, s a halálban sem nyújt kívánt vigasztalást.

A vallás, mely csupán a képzelődési tehetségen alapszik vakhitté, vallásos ábrándozássá fajul, mi által az ember elveszti józanágát, s mindenben csudát s kimagyarázhatatlan titkokat talál, holott ezek éppen oly kevésbé kielégítők a lélekre nézve, mint a testre nézve az olyan ételek, melyek csak szájját csinálnak, de nem táplálnak, húst és vért nem raknak. Szerencsétlen állapot! éppen olyan, mintha valaki kiszuratná szemét, mert nem tud a nappal szembe nézni. A vallásos ábrándozó is sötétségben, örökös homályban tölti el életét, s a halálból látványos dolgot akar csinálni.

A vallás, mely csupán az erkölcsi tehetségen alapszik, nem nyújt elég biztosítékot az embernek szemben az élet kedvetlen körülményeivel, a sors csapásaival; mert oh mi sokszor kigunyol a világ erényeinkért, mi sokszor átlátjuk mi magunk is, hogy hiában vagyunk jók és igazak, mert annyira se tudunk jutni, mint a gonoszok. Ily helyzetben már, mi tevősök lennénk, ha nem volna hitünk az Istenben, ki a jót megjutalmazza, és a gonoszt előbb vagy utóbb megbünteti? Bizony e hit nélkül könnyen eleshetnénk mi is, mint elestek annyian, kik az erkölcsi szabályokat könnyen nélkül tudták, de nem volt erejük megtartani s az élet oskolájában is gyakorolni, mint gyakorolta Jézus, kit a keresztfán alkalmasint az Istenben való bizalom lelkesített és bátorított leginkább. Ugy van ugy, az erkölcsi törvények, bármi szépek és felségesek legyenek, a vallást nem pótolhatják!

És végre a vallás, mely csupán az érzési tehetségen alapszik, olyan mint a gyenge és beteges ember, akármelyik oldalára forduljon, mindenképpen szenved: így az érzelő is folytonos kínban, gyötrődésben él, s mintha a felebaráti és isteni sze-

retetet nem lehetne egymással egyeztetni, midőn embertársai iránt való szeretetét akarja kimutatni, nem retten vissza az Isten elleni vétektől sem, s midőn Isten szeretetére adja magát, félre vonul embertársaitól, s oly helyet keres magának, hová e világ zaja el nem hat, mert azt hiszi, hogy az emberekkel egy társaságban még imádkozni sem lehet; szóval az érzési tehetségen alapuló vallás is, éppen mint a többiek nem az, a minék a vallásnak lenni kell. — Nem; mert a vallásnak a lélek minden tehetségeire: értelem- és képzelődés-, lelkiismeret- és szeretetre egyformán tekintettel kell lenni. Jézus mindezekre tekintettel volt, s mivel a vallásnak formája lassankint változhatik ugyan, de lényege mindig megmarad, végül is azzal az igazsággal zárom bé beszédemet, hogy: Más alapot senki nem vethet azon kívül, a mely egyszer vettetett, mely a Jézus Krisztus. Amen.

Ferencz Józsi.

IV.

Parker Tivadar élete és hatása.

Parker Tivadar, Észak-Ámerikában Bostonban volt unitárius pap, neve régóta ismeretes Európában. Művei angol- s németnyelvre fordítva több kiadást értek. A kritikusoknak egész serege szólott azokhoz; a szabadelvűek dicsőítették, az orthodoxok s reactionáriusok gyalázták. Egyet mind a két pártbeliek világosan elárulnak, azt, hogy Parker nagy szellem, momentális jelenség. A francziák később kezdtek róla szólni; Reville, rotterdami protestáns pap, a „Revue des deux Mondes“ — 1861-ki oktoberi számában már fényesen tünteti fel Parkert, reformátornak, prófétának nevezi, s derekason szól műveiről. A Revueben közölt cikkeit Reville megbővitve, önálló füzetben adta ki 1865-ben Párisban ily czimmel: „Parker Tivadar élete és művei, egy közlemény a rabszolgaság eltörlésének történetéhez.“¹⁾ Ebből készített egy rövidebb kivonatot saját nézeteinek beszövésével Michel Adolf, szép nevű protestáns pap s író, mely megjelent a francia szabad-szellemű protestáns egyesület 1866-ki Almanachjában.

A fennebbieken meg vannak nevezve a források, melyeknek alapján készült e cikk Parkernek, Reville szavai szerint, ennek az „igazán bámulandó embernek“ életéről s hatásáról. Ha e cikk inkább csak vázolat, mint kimerítő életirat, szolgáljon mentségére egyfelől Parker nagysága, az é.-ámériakai egyesült-államok polgári, nemzeti és vallási életére mélyen kiható működése, — s másfelől az, hogy terjedelmesebb életrajznak csak önálló füzet, hogy ne mondjam kötet, nyújthatna tért.

Parker, az öt életéből és műveiből ismerő illetékes birák ítéllete szerint, [egyike volt Ámérika] legélelműbb és legtanultabb, legtevékenyebb és legtisztább szívű fainak; egyike azon férfiak-

1) Theodor Parker, sa vie, et ses oeuvres. Un chapitre [de] l'histoire de l'abolition de l'esclavage aux États-Unis. Par Albert Reville.